

Недељка В. Бјелановић
Институт за књижевност и уметност
Београд
nperisic@gmail.com

***КО ХОЋЕ ДА ЖИВИ НЕК МРЕ, КО ХОЋЕ ДА МРЕ НЕК ЖИВИ¹:
РОДОЉУБИВА КЊИЖЕВНОСТ МЛАДОБОСАНАЦА***

Сажетак: У раду је ријеч о родољубивим тенденцијама у књижевности коју су стварали припадници Младе Босне пред Први свјетски рат и о одјецима Сарајевског атентата у посљератним текстовима оних припадника покрета који су преживјели. Текстови младобосанаца посматрају се и као аутентична експресија слободарских тежњи, превратничких импулса епохе, али и као јасни сигнали надолазећих немира у самој књижевности и култури (протоавангардне тенденције). Младобосанци се у том смислу посматрају истовремено и као изузетни индивидуалисти, образовани млади духови са израженим интересовањима за савремено и модерно, али и као јасно оцртан колективитет, чије напоре обликују тежња за збацивањем туђинског јарма и одбрана националног идентитета и његове суштине.

Кључне ријечи: родољубива књижевност, Млада Босна, национални идентитет, авангарда, Први свјетски рат

Један вијек и једну деценију пошто је на Видовдан, у Сарајеву, надвојводин аутомобил искрсао пред још ситног, тамнокосог младића, скоро дјечака, Гаврила Принципа, а малољетни атентатор испалио неколико пресудних хитаца, пресудних за њега, за страдали пар, за монархију на умору, за анектирану Босну, за балканским ратовима и унутрашњим потресима изломљену Србију, за Европу и свијет, историја се и даље скоро опсесивно бави и Принципом и револуционарном, али и мученичком судбином сарајевске и мостарске *чете ђака*. Та чета, додуше, није истог тог дана умрла мученичком смрћу, али судбина већине њених припадника није била много свјетлија од трагичне судбине крагујевачких ученика.²

Историја књижевности, с друге стране, касније је почела да се бави књижевним радом младобосанским, можда стога што је он остао у сјенци побуњеничких напора тих младих људи, а вјероватно и зато што је исти тај посао, у њиховој замисли, па и у самој пракси, био неодојив од свих других ослободилачких напора и постигнућа. Склони смо такође да књижевност те групе посматрамо као колективну, као напола усмену или, у најблажем случају, као генерацијску³, у којој је доиста пресудно ко је тачно њен аутор, колико су важне њене идеје и њени поетички замаси. Можемо ли, стога, поједине

¹ Први дио овог наслова, графички истакнут, узет је с краја Принципове пјесме коју је он, као затвореник, урезао ексером на војничкој шољици. Према П. Палавестра, *Књижевност Младе Босне*, Београд 1994.

² Редом су изгинули, погубљени или преминули под неразјашњеним околностима: Драгутин Мрас 1915, Данило Илић и Милош Видаковић исте године, Јово Варагић 1916, Владимир Гађиновић 1917, Драгутин Радуловић, највјероватније 1919. године. Боривоје Јевтић и Иво Андрић хапшени су и држани у тамници. Овдје је, наравно, ријеч само о оним припадницима покрета који су оставили значајније трагове у књижевности, не и онима, попут самог Принципа или Недељка Чабриновића, чија је терезинска судбина, ако се оне уопште могу и смију поредити, била најстрашнија.

³ Генерацију на овом мјесту разумијевамо у складу са тумачењем Манхајма: као специфично биолошко-социјално јединство које не води нужно формирању конкретне групе (мада је може имати за посљедицу – попут Младе Босне. Ријеч је заправо о феномену који настаје на основама искуствених образаца и система мишљења које дијеле припадници истог нараштаја укљученог у преломне историјске, друштвене и културне процесе. Ти концепти карактеришу сваку смјену једног покољења другим. Вид. К. Mannheim, *Das Problem der Generationen, Soziologie des Lebenslaufs*, Luchterhand 1978, 38–54.

Младобосанце данас, дванаест деценија послје, посматрати као књижевнике независно од њихових акција и рата који је услиједио? Посао се може испоставити тежим него што се чини на први поглед, због посебног односа који као култура или као појединци гајимо према њиховом култу (или контракулту).⁴

Такође, јасно нам је из свједочанстава, писама, забиљежених разговора, па и транскрипата суђења да су сви били страсни читаоци и да их је већина жељела да понешто и сама напише. Ипак, нису дакако сви били и књижевници, те тако онај најславнији међу њима – Принцип – упркос жељи, спорадичним покушајима и апокрифним записима књижевник није био⁵, а највећи писац међу њима (Андрић) касније је често истицао да је његова улога у покрету била споредна а заслуге мале.⁶

Као валидно и важно стоји и питање имамо ли нешто ново да кажемо о младобосанцима. Да ли је и наша мука говорења о „завереничкој тајни младобосанској“⁷ инстинктивни напор, па онда освијешћивана намјера да се још једном проговори о несавладаној трауми, не би ли се кроз кључ језика ипак некако разријешила? Као Христова жртва, као Косовски завјет, као ломача Савиних моштију, као незарасла рана Јасеновца, тако и Гаврилови пуцњи и Велики рат који је услиједио стоје у темељима наше културе памћења, сјећања, слављења и боловања.

У срцу свих разговора и промишљања о трауми стоји суштинска запитаност о могућности њеног језичког оваплоћења, њене истинске преводивости на комуникацијски ниво, увођења у простор разговора о партикуларним или заједничким искуствима. Проблем саопштивости трауме стоји као двосјекли мач, или Гордијев чвор, једнако у психологији, социологији или књижевности и науци о њој, уколико су те ствари уопште арбитрарно раздвојиве. Један од водећих теоретичара трауме данашњице Бесел ван дер Колк под знак питања ставља и сам процес наративизације трауматичних искустава, у смислу временског, просторног и каузалног слагања догађаја и њихових одјека у нашој свијести, будући да траума поништава сопствену временску димензију и постаје једна врста вјечне садашњости: „Траума није прича о нечему што се догодило тамо некада. Она је тренутни, актуелни отисак бола, ужаса и страха који живи унутар људи.“⁸

Књижевност је, пак, вербализујући метод фиксирања и превазилажења трауме одувијек на себи својствен начин примјењивала – обликовање трауматичних, персоналних колико и колективних искустава у литератури стоји као један од главних темеља на којима умјетност ријечи почива. „Историја саодноса трауме и наратива скоро да је једнако дуга као и историја трауме саме“, пише Педерсон⁹, понирући том наизглед једноставном констатацијом у суштински проблем који књижевност са траумом има: наиме, како да је ипак узглоби у вербалном ако је суштински несаопштива; како да је систематизује у догађајности, хронотопичности, ако она обитава у вјечној садашњости трауматизованог субјекта. Књижевност трауму обликује, разрешава, али, парадоксално,

⁴ Да нам је Млада Босна и даље одређена врста *мистерије*, то нотира и Предраг Палавестра у другом издању своје књиге о књижевности тог покрета. Та чињеница није се суштински измијенила ни до данас.

⁵ Вид. В. Дедијер Дедијер, *Сарајево 1914*, Београд 1966.

⁶ „Нека умиру по улицама онесвешћени од срце и барута, ти добри, а ја то нисам“, написао је Андрић још 1912. у дневничком запису – према В. Богићевић, *Млада Босна: писма и прилози*, Сарајево 1954, 135.

⁷ У: Р. П. Ного, *Запиши то, Рајко*, Београд 2011, 34.

⁸ In: V. Van der Kolk, *The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma*, New York 2014, 35. Превод наш.

⁹ J. Pederson, Joshua, *Trauma and Narrative, Trauma and Literature, Cambridge Critical Concepts*, ed. Rodger J. Kurtz, Cambridge University Press, 2018, 97. Превод наш.

и његује, зависно од исхода самог наратива. Профилактичку и катарзичну функцију има, на примјер, грчка трагедија, у гротески било које врсте она изостаје.

Зашто је разговор о трауми уведен у разговор о родољубивој књижевности и обликовању идентитета? Одговор се намеће као више-мање логичан – траума је унутрашњи, психолошки и соматски одговор бића на идентитетску повреду, у крајњој линији на повреду љубави, љубави према себи, љубави према другима, љубави према заједници, према идеји. Све те повреде састале су се у једној жижној тачки у времену пред Први свјетски рат, у анектираној Босни и Херцеговини. Из те повреде, односно континуираних повреда, и одговора повријеђеног бића, индивидуалног и колективног, настајала је, упоредо са револуционарном акцијом – најпрецизније говорећи, претходила јој је, књижевност младобосанске групе. По природи и условима настанка, она није могла бити ништа друго до родољубива.¹⁰ У својој је суштини активистичка¹¹ и врло ријетко, само по изузецима, атавистичка.

Рецидиве поменуте трауме налазимо годинама касније код припадника покрета, понекад и до краја земаљског живота, код оних који су имали ту срећу (или *несрећу*, како каже Андрић) да су преживјели. Неки од њих су се утаборили у трауматском ћутању, држећи се обавезе те завјереничке тајне (попут Андрића, на примјер), говорећи о својим изгинулим младим пријатељима обазриво и ријетко, а неки су се, попут Боривоја Јевтића¹², готово опсесивно бавили њоме до краја свог живота.¹³ Код Андрића та тема

¹⁰ Како дефинишемо данас родољубиву поезију? Ако консултујемо *Речник књижевних термина*, ур. Д. Живковић, Бањалука 2001, 710, видјећемо да тамо стоји да је то литература „у којој долази до изражаја родољубиво осећање, односно, осећање припадности националној заједници, земљи, крају (...) У нашој поезији, родољубива лирика била је нарочито негована у периоду буђења националне свести у 19. веку, за време балканских ратова и Првог светског рата и НОБ, а родољубиве песме писали су, пред осталих: Ј. Јовановић Змај, Ђ. Јакшић, Л. Костић, П. Прешерн, П. Прерадовић, А. Шантић, О. Жупанчић, В. Назор и други“. Али, у вези са том темом важно је нагласити да се у предвечерје Првог свјетског рата, а нарочито са његовим доласком, као катастрофом коју свијет није ни видео ни упамтио, одсудно мијења и природа књижевности, и изнутра и на перцептивном нивоу. Она постаје проактивна и провокативна, изазивачка, у мјери у којој то никада није била у историји људског рода, те самим тим и родољубива књижевност, која је дотад познавала само високе тонове, достојанствену лексику, префињену замишљеност, борбену удивљеност, сада постаје и скептична, и свађалачка, премрежена иронијом и (ауто)критичка. Захваљујући том процесу, ми данас можемо да сврстамо у родољубиве стихове бунтовне (па и за то вријеме скандалозне) *Лирике Итаке* Црњанског, дефетистичку, поражену и сломљену пјесму „Човек пева после рата“ Душана Васиљева или гротескну и страшну приповијетку „У празном олтару“ Драгише Васића, па и буфонеријске Бећковићеве стихове.

¹¹ „Основна карактеристика критичког деловања Младе Босне била је у прагматизму, чега се ни најсуптилнији критичари Младе Босне, као на пример Милош Видаковић, никада до краја нису успели да ослободе“ – П. Палавестра, *Књижевност младе Босне*, Београд 1994, 171.

¹² Јасмина Ахметагић билијежи да је Боривоје Јевтић, прозни писац, позоришни човјек, књижевни критичар, публициста „који је својим обимним и разноврсним опусом обележио вишедесетнијски развој српске књижевности, од 1910. године, када у Босанској вили објављује своје прве радове, па до смрти, 1959“ био „босанскохерцеговачки приповедач, припадник генерације младобосанаца који се, и када су идеја и дух овог покрета постали део историје, живо сећао свог политичког деловања“ – Ј. Ахметагић, Записи Боривоја Јевтића, *Гласник Народне библиотеке Србије* 1/1 (1999), 165–179. Јевтић је написао велики број приповиједика, писао драме, критике и теоријске чланке, лирику, објављивао преводне. „Јевтићу, извесно, не припада место у врховима српске књижевности, али бављење књижевним послом које траје готово колико и његов живот (...) жив дух и стално присуство у нашем културном животу, доказују чудесну, готово опсесивну енергију коју је поседовао“ – исто.

¹³ О цијелој изгубљеној генерацији, не дакле само о младобосанцима, меланхоличан осврт даје Тин Ујевић 1917. године: „Код свих ових несрећа, празнина и сакатасти ја се туробном асоцијацијом мисли враћам на предратну југославенску омладину. Гдје су они наши другови са школских клупа, из судница, из тамница? Путем куда су они прошли дижу се гомиле праха и рушевина, згаришта и читави Помпеји мира и духа. Најбољи међу њима су погинули, без тужбе, без клетве, скромно и поносно; ни крст ни вијенац не ресе њихове хумове куда неће да забаса ниједна побожна стопа са сузом воска или мирисним букетом“ – Од

готово невољно просијава у приповиједној прози, есејима и интервјуима, онда када је према законима унутрашње нужности или друштвеног обзира бивао натјеран да о њој говори, те тако младобосанце затичемо у роману *На Дрини ћуприја*, у једној за Андрића необично личној исповијести за часопис *Идеје*, у есеју „У Улици Данила Илића“.

Било је и биће звезданих ноћи над касабом, и раскошних сазвежђа и месечина, али није било и богзна да ли ће још бити таквих младића који у таквим разговорима са таквим мислима и осећањима бдију на капији. То је нараштај побуњених анђела, у оном кратком тренутку док још имају и сву моћ и сва права анђела и пламену гордост побуњеника. Ови синови сељака, трговаца или занатлија из забачене босанске касаве добили су од судбине, без свога нарочитог напора, отворен излаз у свет и велику илузију слободе.¹⁴

Али прича о тој трауми, а затим и књижевности која је настајала понајприје напоредо с њом, а касније и инспирисана њоме, почиње много прије Сарајевског атентата. Осим што ћемо се само осврнути на општи контекст тог догађаја и догађаја који су услиједили, наша тема овога пута неће бити да се бавимо њиховим општеисторијским и локалноповијесним околностима. Њима су се, озбиљно, одговорно, опширно и документовано, а такође и сензационалистички, фалсификаторски, па и шовинистички, бавиле историја, с једне стране, и политика и пропаганда с претензијом да се сакрију иза имена историје, с друге стране. Ми ћемо се оријентисати на књижевност као на документ епохе, али и на поетско, интимистичко свједочанство о групи младих људи; на колективни идентитет који је та група створила и одњеговала, као и на истакнуте појединце у тој разноликој групи, чију индивидуалност ниједан колективитет не може да сажме.

Родољубива књижевност има особину да се њено писмо разгранаво у односу на то како се лирски или приповиједни субјект (у рјеђим случајевима – инстанца) децидирано односе према трима временским категоријама – прошлости, садашњости и будућности. Свака је књижевност нужно поринута у неко вријеме будући да сама природа приче то захтијева и да нема граматички потпуно обезвремењених исказа, али према природи својих тема патриотска књижевност ту темпоралну компоненту јасније и прегнантније истиче. Тако родољубиву књижевност, нарочито поезију, можемо угрубо подијелити на ону која је заглавана у прошлост те из мотива (најчешће блиставе и грандиозне) прошлости црпе своју непосредну инспирацију; на ону која је концентрисана на садашњи тренутак те су јој због те чврсте концентрације на садашњост прирођени активизам и борбеност и на крају на патриотску литературу која је превасходно оријентисана на будућност, у смислу идејних и емотивних књижевних пројекција у вези са судбином заједнице и народа. Књижевност Младе Босне готово сва припада том другом подскупу – све њене теме и мотиви фокусирани су на нужност акције, борбе, на одсудни час прелома и ослобођења. Готово у апокалиптичним визијама, текстови тих младих људи¹⁵ упозоравају на то да је куцнуо посљедњи час да

младости до омладине, текст објављен 1917. године у: Т. Ујевић Од младости до омладине, *Градац: часопис за књижевност, уметност и друштвена питања* 37, 175/176/177 (2010), 51–53.

¹⁴ И. Андрић, *На Дрини ћуприја*, Београд 2022, 251.

¹⁵ Изузетак можда чини поезија најчистијег лирика међу њима, свакако и једног од најталентованијих, Милоша Видаковића, у чијој се поетици види и најозбиљнији утицај Дучићев и Ракићев. Та нам поезија стога, с данашње тачке гледишта, изгледа помало и анахроно, нарочито у окружењу слободних стихова његових истомишљеника и сабораца, код којих су већ видљиве поменуте протоавангардне и авангардне тенденције. Драган Хамовић означава јасну разлику између критичких и есејистичких текстова Видаковићевих, у којима су видљиви „програмски елементи експресионизма, понегде и футуризма“ и јединог рукописа који је Видаковић сачинио пред смрт и 1915. године понудио издавачу – *Царских сонета* – Д. Хамовић, Милош Видаковић између Младе Босне и авангарде, *Научни састанак слависта у Вукове дане 44/2. Први светски рат и српска књижевност; Два века од Мале протонародне славеносрпске*

се дјелује, по цијену било чега, јер ускоро више неће остати ништа да се брани. Како је примијетио Предраг Палавестра поводом књижевности Младе Босне:

Шачица младих литерарних ентузијаста, који су били страсно покренути ка будућности и одушевљено, фанатично верни идеји свеопштег прогреса, остварила је на тлу наше модерне културе прву доследно ангажовану књижевност и јуначки пала и стоички сагорела у борби за оживотворење исконске жудње за слободом, поистовећене са бујном и цветном младалачком љубављу према животу.¹⁶

Говорећи о америчкој родољубивој литератури, за коју сâм признаје да је и органски и контекстуално неодвојива од европске, Бен Рејлтон објашњава да она може бити презентована у четири различите форме. То су 1) слављеничка, која је најчешћа и представља читаоцу идеализовану заједницу; 2) митска и мистична, која подупире и даље развија националне митове који могу да укључују, али и искључују друге заједнице кохабитанте; 3) проактивну, ону која тражи допринос и жртву; и на крају 4) критичку, која приказује који су недостаци заједнице или нације и која тражи начин и предлаже рјешења да се они превазиђу.¹⁷ Врло се ријетко, наравно, те форме налазе као чисте, оне су или доминантне или једноставно комбиноване. У вези са Рејлтоновом класификацијом можемо да утврдимо да се она наша темпорална подјела, према којој смо литературу младобосанаца сврстали у ону што се сва бави садашњим тренутком, слаже са са Рејлтоновом одредницом *проактивна*, *жртвена* и *борбена*.

Није згорег оцртати и књижевни, у подскупу родољубиви, оквир, у коме се та књижевност развијала. О периодима у развоју родољубиве поезије српске Скерлић је писао 1908. године. Констатовао је да је „родољубива поезија српска била на своме врхунцу шездесетих година прошлога века“, када се национално осјећање „разбуктало до пароксизма“, у „часовима највеће националне егзалтације коју смо икада имали“.¹⁸ Та *френтична поезија* добила је свог најснажнијег трубадура у Ђури Јакшићу. Али је, према Скерлићевом, а и према књижевноисторијском суду, брзо дошло до реакције и отрежњивања, прво због општег контекста опадања романтичарских заноса и јачања реализма, а друго „недаће од 1876, Берлински конгрес, 1885. година, опасне и кржаве унутрашње борбе у Србији, све је то хладило, уништавало стару националну романтику и емфатичну патриотску поезију“.¹⁹ На ред су дошли, како Скерлић каже, *отменост речи и музика фразе*; поезија се, као код Дучића, *вештачки обделава*, она је, према оштром суду истог критичара, „нехумана и ненационална“.²⁰ Међутим, слиједећи вјечни закон акције и реакције, нови патриотски импулс је дошао из Херцеговине, у ликовима Алексе Шантића и Вељка Петровића. У њиховој поезији чују се нови тонови љубави према роду, али су они стишанији и реалистичнији, окренути сељаку, сиромашку, земљи. То су тонови новог, *приземнијег* родољубља, самим тим пријемчивији, блиски свакодневном животу и бјелоданој стварности.

Али, ако се данас не кунемо више Милошем и Марком, иако више побожно не целивамо гусле, иако више не носимо душанке и лазарице, ако више не витламо „сабљом

пјеснарице, Београд 2015, 482. У поменутој, посмртно објављеној збирци Видаковић се „кретао од следбеничког парнасосимболизма (али не без самосвојних нагласака), до ослобађања унутрашњег доживљаја у песмама полиметричног или слободног стиха“. *Царски сонети*, ипак, „у стилском погледу (...) значили су већ превладани начин“ – исто, 483.

¹⁶ П. Палавестра, *Књижевност младе Босне*, Београд 1994, 34.

¹⁷ В. Railton, *Of Thee I Sing: The Contested History of American Patriotism (American Ways)*, Lanham 2021, 7. Превод наш.

¹⁸ Ј. Скерлић, *Обнова наше родољубиве поезије, Писци и књиге II*, Београд 2000, 260.

¹⁹ Исто.

²⁰ Исто, 261.

димишћијом“, ханцарима и јатаганима, и не „шкргућемо зуби“ када видимо Турчина, ми имамо пуно и развијено народно осећање, дубље, разумније и плодније но што је некада било.

(...)

И ми данас волимо народ не као фикцију и реч, но као живе људе, у чијој средини живимо, и са којима делимо добро и зло. Наш патриотизам није онај антикварски, метафизичарски и фразеолошки романтичарски национализам старијих нараштаја, но савремено, стварно, трезвено, демократско и социјално осећање солидарности са својим народом, са широким слојевима народним који чине темељ и суштину једне расе. Ми не волимо историјске фантоме но живе људе, и нама је много ближи један сељак и радник данашњега доба но „христољубиви владари“ и сјајна властела из средњег века.

(...)

И по сто пута у добар час што се и у нашој поезији дошло једном до тих реалних и здравих идеја! И било је време да почне нужна реакција оном јевтином декадентву и плитком снобизму (...).²¹

И премда у том осврту Скерлић не помиње младобосанце (за то је, истини за вољу, још било рано, текст је објављен 1908), он их апострофира у тексту „Нови омладински листови и наш нови нараштај“ (1913), хвалећи нарочито сарајевски лист *Српска омладина* и наглашавајући да у Босни и Херцеговини „више но и у једном крају нашем старе религиозне предрасуде парчају и коче народну снагу“.²² Као нарочито вриједне пажње, он издваја текстове Пере Слијепчевића и Боривоја Јевтића. Скерлић је један од најважнијих фигура и идеолога Младобосанског покрета, без обзира на то што су, понекад, избијала херменеутичка трвења између његових оцјена и оцјена, на примјер, Димитрија Митриновића (случај Дис). Ипак, с друге стране, треба истаћи и чињеницу да је Скерлић, већ скоро пословично, прећутао најмодерније, авангардне тонове младобосанаца, који су били нарочито гласни у њиховој лирици и лирској прози, било стога што је према тим тенденцијама гајио личну, инстинктивну одбојност, било зато што су му били мање важни од истакнутих патриотских импулса које је на сваком мјесту и на сваки начин журио да примијети и охрабри.

Данас нам је, међутим, кристално јасно да су утицаји њемачког експресионизма, а затим и италијанског футуризма (највише код Митриновића), на пресудан начин утицали на редове које су младобосанци исписивали. Неки проучаваоци авангарде истичу да је она заправо аутохтон замах нове културе, само по сценарију *комедијанта случаја* хронолошки паралелна са Првим свјетским ратом.²³ Та књижевноисторијска тврдња може да нас позове на пријекно потребан опрез када приступамо пословима периодизације. Ипак, сматрамо да је Први свјетски рат извршио несравњен утицај управо на књижевност на начин како је то описао Вук Караџић говорећи о значају Косовског боја на народну епiku: „Ја мислим“, каже Вук, „да су Србљи и прије Косова имали и јуначких пјесама од старине, но будући да је она премјена тако силно ударила у народ, да су готово све заборавили што је било донде, па само оданде почели наново приповиједати и пјевати“ (у предговору првој књизи српских народних пјесама лајпцишког издања, 1824). Послије Великог рата нисмо дакако заборавили како и шта смо раније пјевали, захваљујући и чињеници да је књижевност престала да буде усмена и постала документована, али је промјена послије Великог рата такође била силна, па се

²¹ Исто, 268–269.

²² Ј. Скерлић, Нови омладински листови и наш нови нараштај, *Писци и књиге II*, Београд 2000, 296.

²³ У вези са том темом, вид. Г. Раичевић, *Добра лепота: Андрићев свет*, Београд 2022, 50.

такође и почело наново. Или, како већ каже и Црњански, било је пријеко потребно да се чује „мало нове песме“ (у пјесми „Пролог“ из *Лирике Итаке*, 1919).

Назнаке *нове песме* чујне су, дакле, и у књижевности Младе Босне.

Та књижевност, на најопштијем плану, говори о потреби физичког, националног ослобођења, с једне стране, и о важности културне еманципације, еманципације која не смије угрозити националну срж и национални дух, с друге стране.

Ово прво тражи опипљиве жртве, узиђивање у име највиших идеала. Те та ко, пишући текст о Богдану Жерајићу²⁴ 1912. године, Владимир Гађинових види у палом саборцу оличење новог хероја, модерног Обилића, чија се жртва обредно уграђује у темеље слободе:

Крв је потекла валовима, на његовим је уснама лутала велика реч: Српско ослобођење! Смртни грчеви ломе већ изваљено тело, он се напреже и подрхтава у благословеном болу и оставља последње лабудове речи: „Своју освету остављам српству!“ Неколико момената после, аустријски жандари нашли су један леш окупан морем крви: то беше тело Богдана Жерајића, на малом сарајевском мосту на раскрсници.²⁵

Милош Видаковић, као народни пјевач у пјесми „Почетак буне против дахија“ („Небом свеци сташе војевати/ И прилике различне метати/ Виш' Србије по небу ведроме“), види *кобна знамења* у освит пресудне битке:

Ми осећамо мучаљива и кобна знамења који се јављају као предзнаци велике борбе што се спрема и у којој нам се ваља силно исправити да бисмо остали живи и победитељи. Нама је нужно одушевљење, лудост, нежаљено падање и висока херојска моралност оних који прегарају сами себе, осећајући срећу будућих поколења. Мали духови се боје чистог заноса, а нама је он једини нужан, нама је занесеност, прегарање једино спасење из блатне и срамотне садашњице. Циљ је нове омладине, опијене борбом за остварење јасно оцртаних идеала, радикална борба до жртвовања; у томе смеру има да пође цело наше васпитање и спремање. Ми бисмо били ужасно комични, ужасно бедни и срамотом заблаћени када бисмо допустили да наш национализам остане реч или ситни бескорисни рад.²⁶

²⁴ „Гроб младог атентатора самоубице био је право светилиште на коме су се припадници Младе Босне заклињали да ће наставити Жерајићево дело, прихватити његову жртву и остварити највиши етички принцип по коме су се управљали: *или у животу мрети, или у смрти живети*. Гаврило Принцип, Недељко Чабриновић, Драгутин Мрас и други често су се окупљали на Жерајићевом гробу“ – П. Палавистра, *Књижевност младе Босне*, Београд 1994, 257.

С ону страну Великог рата, свједочећи немилосрдности заборава, у меланхоличном запису Ива Андрића из 1919. године Богдан Жерајић је лице кога се још само млади сјећају: „Био је тако један међу нама, добар, нежан а смион, звао се је Богдан Жерајић (млади га се још сећају!). Мислите ли можда да је мало јунаштво ломити се у души и цептити у телу, послушквати нутарњи глас и стварати одлуку која боли и убија, и онда пред лицем узвиглане, одурне штампе и уплашена и непријатељског света испалити пет метака у непозната генерала а шести себи у уста, и после лежати на асфалту, покривен својом крви и полицијском кабаницом а око њега неколико корака језиве празнине и круг гледалаца и погледа, радозналих, зверских или самилосних. Потом затајен и погрђен лећи у дну кошевског гробља међу самоубице и проклетнике“ – И. Андрић, У улици Данила Илића, *Југославенска њива* 10, 1/4 (1926), 118–119.

Ето осрамоћеног јунака, осрамоћеног у очима гомиле која не разумије, тако карактеристичног за авангардисте, из реда оних објешених, затајених, изгубљених и заборављених, које ћемо сретати и у даљем току овог текста.

²⁵ Текст „Смрт једног хероја“, написан 1912. – В. Гађинових, *Смрт једног хероја*, Београд 2014, 12.

²⁶ М. Видаковић, На почетку дела, *Српска омладина* 1/2 (1912), 41.

Иза блатне и срамотне садашњости, Видаковић јасно види сврху, свјетло слободног и достојанственог живота, као слутећи да ће и свој сопствени живот положити на олтар тог циља:

Не тражите више помрле драге по гробовима, вели Метерлинк у књизи о смрти. Они су с вама, живе око нас, у ваздуху што га удишете, у мирису што га доноси ветар, у светлости која вам бистри очи. [...] Постоји само живот. Живот и само живот. Тешко онима што су обожавали смрт које нема, тешко онима који су мортифицирали себе, желећи мир и нестанак, који су умртвљавали своја чула, клели своје очи, који су се грували камењем у прса, јадали, јецали, и проповедали залудну, бескорисну борбу против живота. Ишли су против себе, хтевши убити у себи оно што их чини створењима и што се не може уништити, јер је све свесилно. Зато и јесте била тако страшна и немогућа жеља оних који су се револтирали против јединог врховног закона, разлога и суверена. Ми својом егзистенцијом можемо представљати само тај велики живот, који се ствара сам у себи и сам је себи сврха. Можемо проповедати само живот, пошто само по томе јесмо оно што смо. Живот у највећој мери, са највећим интензитетом. Егзалтирати га до највиших врхунаца, опити сва своја чула, опити мозак и свест. Осећати бескрајно обиље живота у њему. Око себе, кроз себе, кроз земљу, осећајте, осећајте, кроз ветрове, кроз мора, кроз ваздух, осећајте, осећајте, кроз звезде, кроз сунце и све што је иза њих, тамо даље.²⁷

Постоји само живот, нема смрти, каже двадесеттворогодишњи Милош Видаковић.²⁸ Али, тог младог негатора смрти из руђанских Штрбаца прогутао је вихор Великог рата већ следеће, 1915. године.

²⁷ У: М. Видаковић, *Живот*, *Народ* V, 391, 1–2.

²⁸ Презривост младог револуционара пред лицем смрти, у име највиших циљева слободе и правде, обликује у Јово Варагић у „Пјесми сиромаша“:

Ми смо од камена стесани, срца су наша горе
И душе наше храстови о које вјетрови бију,
Око нас смрт се и живот вјечито, вјечито боре,
И многе хумке животе наше једнолике крију;
И док ви сједите мирно и тражите смисао смрти,
Кријући брижно од ње очи и путено тијело,
Нас дотле излаже живот, док се манито врти,
и ми јој сваког дана у очи гледамо смјело.

Пјесма је објављена 1913. године – према Ј. Варагић, *Изабрана дјела*, Сарајево 1987.

У насловној синтагми Варагић истиче чињеницу на коју се често враћају проучаваоци цјелокупног покрета – на важност маргине и њен излазак на сцену. О том преврату са ивице друштва говори често и Црњански, истичући да је Принцип био син сиромашка, пролетера, земљорадника. „Европа и сад још слави убице атинског тиранина, Пизистрата, Хармодија и Аристоклејтона, у својим школским уџбеницима (ad usum delphini). Слави и сенаторе Рима који су убили Јулија Цезара. Међутим, за атентатора Сарајева, није имала добре речи никада. Па и Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца није било очарано тим својим поданицима. Није хтело дуго да дозволи ни пренос костију тих атентатора. Сем тога, чак и код нас, неки су од Принципа били начинили Србина – провинцијалца, фанатика, шовена, који је, тобоже, био само играчка у рукама шефа Обавештајног одсека србијанског генералштаба, пуковника Драгутина Димитријевића Аписа“ – Црњански 1959, 58. У „Коментару уз ‘Здравицу’“ Црњански даље каже: „Принцип је, сем тога, први пут, поделио наш народ, на класе. Убиство аустријског престолонаследника одобравале су само, такозване, ниже класе, и омладина. Такозвани виши staleжи, буржоазија и црква, убиство нису одобравали. Принцип је, својим актом, ипак, ударио свима нама на чело жиг убица и сви смо ми постали сумњиви полицајцима, не само у Аустрији, него и целој Европи. Принцип нас је тако повезао боље него што смо били повезани, дотле, црквом, традицијама, крвљу“ – М. Црњански, *Итака и коментари*, Београд 1959, 61.

На крају, у „Лудој песни“ Видаковићевој, у којој критичари проналазе најјасније експресионистичке тенденције²⁹, млади аутор апострофира час устанка који има одлике апокалиптичне сцене:

Ово је песма нелепа и одваљена као сив камен из наших срца, дубоких и мучаљивих као пећине. Ово је песма крвава, јер је намењена онима који су крв левали, који су били горостасни у прегарању у жртвовању себе, мислећи добро другима. Онима што су, повучени далеко у своја склоништа, мислили дубоком душом целог света, осећали живот, радост и бол свих далеких, незнатих, живих и још нерођених људи које су волели. Онима што се мрачни заверише да ће учинити велико дело спасења заробљених, дело које опија часне умове својим сјајем као пурпуран дах зоре и помаљање сунцем натопљених јутара. Ово је песма онима који занесени закликташе улицама, развалише калдрме и окрвавише их својом лудом крвљу, који запалише мртве градове и одметнуше се смели у горе, одбегоше, одбегоше гледајући ватру по долинама... Ово је песма онима који бежаху стрељани, који изгибоше сами или у групама, који бежаху обешени, мислећи добро друговима и својој будућој деци. Обешени, обешени!

Ах, кога од нас има те се може похвалити да му ниједан од дедова није висио о конопцу на црквеним вратима, да се ниједном није смејала лубања с коца на царским бедемима, све ради лудог, немирног срца, све ради благородне жеље за сунцем.

Нека је благословен тај благородно-зликвачки разбуђени дедовски део у нашој души, који, волећи наред, пркоси свим робијама и конопцима и жели ослобођење заробљених, крваво и мучно дело.³⁰

Занимљиво је размотрити нове родољубне тонове који се јављају у том Видаковићевом одломку, а који позивају на то да се слави „благородно-зликвачки“, дедовски а разбуђени дио душе у новим генерацијама. Слављење *обешених, обешених!*, похвала предачком врату прекинутом на конопцу, то су све мотиви који ће се до крајности разбуктати само седам година касније (али кључних седам, који у поетичком, хуманистичком, културолошком и сваком другом смислу изгледају као читаво једно раздобље) – у *Лирици Итаке*. То је очевидан улазак гротеске у концепт патриотске књижевности, то су нови, дисонантни тонови што јој дају нову дубину, ревитализујући је и одсудно прекрајајући у духу времена. Црњански је касније у „Оди вешалима“ увео изазован мотив оних који *воле да висе – од стида*, а није се згорег сјетити да је на то Видаковић реферисао у „Лудој песни“ неколико година раније.

У вези са наведеним Видаковићевим одломцима пресудна је чињеница да се непосредна прошлост и садашњост не романтизују, не уљепшавају, напротив, сликају се у натуралистичким, тамним бојама и млади се пјесник не устручава да користи тешке, оптужујуће епитете као што су *блатни* и *срамотни*, *ужасно комични* и *ужасно бедни*. Његове се оцјене скоро навлас слажу са оцјенама Боривоја Јевтића, који 1913. године биљежи:

Велике победе балканских савезника учиниле су да наш национализам у овом оквиру добије стварно значење и да наш национални живот потече правом колотечином. Сумњати данас је излишно и смешно, као што је пре за неког било веровати. Радити за нацију, жртвовати се за нацију, данас једино може да чини смисао неком животу. *Бити вечито понижена, срамоћена, сматрана инфериорнијом, полудивљом, глупом*, не заслужује ниједна нација чији је један део показао херојске напоре за извојштење својих праваца. То

²⁹ Вид. П. Палавестра, *Књижевност младе Босне*, Београд 1994; Р. Вучковић, *Поезија српске авангарде*, Београд 2011.

Драган Хамовић тај Видаковићев текст препознаје као „неформални авангардни манифест Младе Босне“ – Д. Хамовић, Милош Видаковић између Младе Босне и авангарде, *Научни састанак слависта у Уковце дане 44/2. Први светски рат и српска књижевност; Два века од Мале престојародне славеносрпске пјеснарице*, Београд 2015, 487.

³⁰ Вид. М. Видаковић, *Луда песма*, *Народ* 3 (1912), 233, 1.

она не заслужује ни у којем случају и човечанство неће бити неправично према њој која има усрдне жеље да донесе једну нову и свежу ноту у општу културу света. (...) *Наши очеви били су капитулирали и на њихово оружје попадала је рђа, њихова срца затрпала срамота. И што би некога мучило, њима је чинило задовољство што могу голо живети не желећи ништа и чинећи све што се од њих захтева*³¹ (подвлачење наше).

Владимир Гађиновић у позив отаџбини да устане и отресе са себе туђински јарам уплиће и реалије свакодневног живота својих сународника (огрезлост у пороке домаћег становништва – нарочито проблем са алкохолизмом, који су аустријске власти очигледно посматрале као чињеницу која им иде у прилог). У његовом тексту врхуне мрачни и понижавајући описи садашњице, доживљавајући крешендо у узвику: „Отаџбино, тебе продају као проститутку!“

Зашто је умукнула грмљавина и умрла бурна, бунтовна твоја песма? Где су саливени стројни цинови, који су силним потезима стварали судбине и васкрсавали из гробова? Бојне и густе армије са превратним поклицима и хучним гибањима где су?

(...)

Младу, таласасту душу која се пресипала и грчила у огромним напонима живота отровали су алкохолом, а мозак оковали грубим металним звуком. Са висова бола и отмене моралне патње свукли су те на тргове и окићену повели улицама. Отаџбино, тебе продају као проститутку!

Под срамом који нас обавија и дави, у првим рушењима ми ћемо букнути старом ватром а наша ће срца закуцати великим ослободилачким ритмом.

Тада ће се родити нова српска отаџбина!³²

Непоколебљива љубав према заједници очитује се управо у беспошtedној критици и неуважавању изговора, чак и кад се та критика односи на оно што је најсветије – на очеве и светост заједнице и родног тла.

О *новој отаџбини* што се рађа у бљеску крви и побуне пише пјесму Јово Варагић:

Благословен да је дан велики они,
Милиони срца кад ће бити једно,
И у лијепи онај час када зазвони,
С преданошћу дивном и освете жедно
Милиони руку када ће се дићи,
Да сатару у прах што на путу стоји,
И када ће правда и међу нас сићи.
И ми ћемо бити слободни и своји.
(...)³³

Осим физичког ослобођења отаџбине, јављају се и императиви њене културне еманципације. О хитности и нужности да се та два процеса паралелно одвијају, о унутрашњем, културном ослобођењу писао је још 1908. године Димитрије Митриновић:

Постоји мишљење да је модернизација нашег друштва и наше књижевности пораз нашег народа, наше индивидуалности и наших националних идеала, а то мишљење није исправно. Можемо се ми и култивирати и модернизовати, па да ипак останемо, богу хвала, живи и здрави; може се наша књижевност подати снажном утјецају модерних књижевности запада, па да ипак остане наша, српска књижевност; може једно дјело носити специфичан биљег индивидуалности народа, у ком је настало и бити, у исти мах, савршено модерно. (...) Само, ради нашег угледања и позајмљивања од запада, ми не треба да се одродимо; треба да се оплодимо. Страни утјецај треба да буде

³¹ Б. Јевтић, Идеје и дела, *Српска омладина* 1 (1913), 6–7, 125–127.

³² Текст В. Гађиновића „Отаџбина“ објављен је 1912. године – према В. Гађиновић, *Споменица Владимира Гађиновића*, 2003, 63.

³³ Јово Варагић, пјесма „Будућност“ – према Ј. Варагић, *Изабрана дјела*, Сарајево 1987, 26.

национализован, модифициран према нашим силама и приликама и од странаго треба уносити само оно што је довољно космополитско, опће, да би се код нас могло добро и природно сродити с нашом народном душом. Нама не треба снобова и парвенија него збиљски културних и модерних Срба.³⁴

Овако је, дакле, писао двадесетједногодишњи Димитрије Митриновић, у тексту под насловом „Национално тло и модерност“.³⁵ Тако је говорио петнаестак година прије него што је исте такве мисли, о облагорођавању националног, али чувању његове суштине, саопштио Момчило Настасијевић. Концепти родољубља нису се, дакле, затварали у границама сопственог, локалног искуства, па посљедично ни литературе, већ су гајили свијест да књижевност треба да се укључи у свјетске токове, да се њима надахњује а не у њима губи. Мистик, визионар, конспиратор, филозоф, есејист, протоавангардист и авангардист, Митриновић је проглашен за једног од водећих пропагатора идеје интегралног југословенства. Али, у раним годинама згушњавања босанскохерцеговачких омладинаца без сумње је само и једино Србин, а књижевност о којој говори „наша, српска књижевност“. О сличним тежњама да се књижевност омладине укључи у савремене токове писао је и Драгутин Мрас у есеју „О поезији“.³⁶ О тој тенденцији, на крају, довољно говори и литература коју су тих година, на полутајним и тајним ђачким састанцима страшно читали.

Тиме бисмо овога пута да закључимо јер је то тема незаобилазна, а помало и неуралгична, за Младу Босну, њене припаднике, њене књижевнике, њене апологете и њене оспораватеље. У каснијем општем одушевљењу југословенском идејом, што је процес који се поновио, у нешто другачијим околностима, али ипак поновио, и при стварању нове Југославије, стало се заборављати да је почетни родољубни импулс код већине тих младих људи био децидно национално одређен, односно српски. Тако је било код Митриновића, тако код Видаковића, тако код Јевтића, тако, наглашено, код Гађиновића, тако код трагичног Гаврила Принципа који се, према свједочењу његовог чешког пријатеља, у терезинској тамници измучен, болестан а поносит и тврд, непрестано распитивао како се у рату држи Србија.³⁷

Као што је рекао Скерлић, *има национализма и национализма*.³⁸ У једном тренутку, у жару спајања омладинских удружења, оживјеле су и илирске идеје и процвале идеје панславизма и интегралног југословенства. У међувремену, у савременом тумачењу ствари повремено се истиче да је југословенство заправо некакав чист идеолошки концепт, настао у тежњи да се превазиђу појединачна национална трвења. Али, чињеница је да је у заметку ствари међу водећим младобосанцима тај патриотизам и, ово је данас прокажена ријеч, национализам, био недвојбено и отворено српски те да су ти млади људи били свјесни чињенице пред којом се нису могле затварати очи³⁹: да је стање српског народа у Босни и Херцеговини ипак било далеко

³⁴ У Д. Митриновић, Национално тло и модерност, *Босанска вила* XXIII/19 (1908), 10. јул, 20.

³⁵ О процесу одсудног помјерања „у схватању националног чиниоца у књижевности: са колективне и спољне, на дубоко личну искуствену оптику, до у несвесне и неосвешћене дубине“. О том Митриновићевом тексту вид. Д. Хамовић, Национално тло и модерност у књижевној мисли и пракси Младобосанаца, *Зборник Матице српске за књижевност и језик* 64/1 (2016), 96.

³⁶ Вид. Д. Мрас, О поезији, *Босанска вила* XXVIII/9 (1913), 129–131.

³⁷ У: Б. Андоновска – П. Јевремовић, „И тај добри момак је писао“: чешка (ауто)биографија Гаврила Принципа, *Књижевна историја – часопис за науку о књижевности* 51/169 (2020), октобар, 225–254.

³⁸ Ј. Скерлић, Нови омладински листови и наш нови нараштај, *Лисци и књиге II*, Београд 2000, 297.

³⁹ Димитрије Митриновић је, 1907. године, написао: „(...) ваљало би у нашим књижевним производима потражити, понајприје, наш српски национални биљег уопће, а затим одредити утицај миљеа и наћи печат специфично босански и херцеговачки, одраз наших тужних политичких и просвјетних прилика“ – Д. Митриновић, За наш књижевни рад [*Босанска вила* 1–2/1910], *Сабрана дјела I*, Сарајево 1990, 172.

најтеже, да су Срби изложени најдрњим прогонима, да мета са падом турске власти с њих није скинута него је само тиранин замијењен. Тиранин чији је представник дошао у колонизовану и измучену земљу лицем на Видовдан, а кога су дочекали сиромашни ђаци атентатори, чиме је започео сукоб који је измијенио и подијелио лице свијета који је дотад човјек познавао, а мијења га, и дијели, према свим приликама, и дан-данас.

Жртва младобосанска уграђена је у темеље наше културе, таутолошки је наглашавати и наше књижевности. „Може бити да је Гаврило Принцип остваренији као песничка тема и симбол него као песник“, забиљежио је Драган Хамовић.⁴⁰ Гаврилово име и лик могу се посматрати и метонимијски, многе од њих заправо наше памћење посматра прије као симболе него као стваралачке фигуре. Од савременика и сабораца, преко Ивана В. Лалића, Стевана Раичковића, Рајка Нога, Ђорђа Сладоја до Милене Марковић и других (имена су пробрана скоро насумично и њима се низ не исцрпљује), младобосанци (п)остају опсесивна тема наше књижевности, нарочито поезије.

Овај бисмо оглед зато завршили освртом на два, сад већ давнашња, текста другова страдалих револуционара. За то имамо двоструки разлог. Први је тај што те редове такође сврставамо у већ дефинисани оквир родољубивог⁴¹ корпуса коме смо овде посветили пажњу – па иако су настали у првом случају десет, а у другом двадесет година након атентата и почетка рата, они имају изражену, органску везу са тим временом и судионицима пресудних догађаја. Њихови аутори, такође (ријеч је о Иви Андрићу и Боровоју Јевтићу), изразили су врло личан, емотиван тон, чиме су готово поништили временску дистанцу коју свједочанство донекле подразумејева и за тренутак се вратили у само вријеме збивања. Тако је за њих на почетку поменута траума постала евидентна *вјечна садашњост*. За нас су – ево мало личног суда, персоналне импресије – они међу најљепшим редовима српске документарне књижевности:

То јутро пред одлазак изишли смо, као и обично, да донесемо воде за собу. Доле, у великом дворишту, које су сад китила већ окрвављена вешала, скупљали су се таоци и остали затвореници. У групи могла се ипак изменити по која реч, дознати новости, пробудити по која нада. Двориште је гледало у ћелије где су живели атентатори. Али, они се нису могли јављати, а ако се когод показао, стража је имала наређење да пуца. Но после осуде Принцип се чешће виђао, кратко, на тренутак, као блесак, климнувши покатак главом, мутан, са загонетним осмехом. То јутро, као да је слутио да ћемо се растати, показао се на прозору двапут, и задржавао се дуже но обично. Није се плашио наперених пушака; он је знао да га неће овако убити; њему је било одређено дуго и полагаано умирање. Други пут је дуго климао главом; затим је подигао руку према нама и мануо њом на поздрав. Био је врло мршав, чудан, горак. По томе је нестао у дубини, сав у томе једном мутном осмеху, и није се мојим очима више никад вратио.⁴²

То је меланхолија нараштаја коме је било дато да закрене кормило историје. Понекад се питам, да ли то није нека врста мистичне казне за нас који смо преживели?

Не жалећи се и примајући ход догађаја и ред ствари у људској судбини, не тражећи од новог нараштаја више разумевања него што он може да га има, ми, из 1914. године, упиремо данас један другом поглед у очи и са жаром, али и са том дубоком меланхолијом, тражимо оно наше из 1914. године, што је изгледало страшно, дивно и

⁴⁰ Д. Хамовић, *Песнички Принцип*, *Спомен Принципу*, прир. Д. Хамовић – В. Димитријевић, Београд 2014, 82.

⁴¹ Родољубиву у смислу јасно означеног емотивног односа према једном нараштају, идеји, времену и земљи. Код обојице аутора ријеч је о чистој љубави и дубокој жалости, мада се ниједно од ових осјећања не именује директно. Обојица су загледала у најтеже и најгорче године свог живота као у, парадоксално, најдрагоцјеније – у оно што је заувјек изгубљено. За Јевтића је то оличено у угашеном Принциповом погледу, а за Андрића у прохујалом жарком љету, са укусом ватре и дахом ледене, наслућене трагедије.

⁴² Б. Јевтић, *Сарајевски атентат: сећања и утисци*, Сарајево 1924, 67.

велико, као међа векова и раздобља, а што полако нестаје и бледи као песма која се више не пева или језик који се све мање говори. Али, између себе, гледајући један другом у зенице које су виделе чуда, права чуда, и остале и даље живе да гледају ово свакодневно сунце, ми подлежемо увек неодољивом, за нас вечном чару тих година. Тада ми опет добивамо крила и окриље патње и жртве савладаног страха и прежаљене младости. И док нас траје, ми ћемо у себи делити свет по томе на којој је ко страни био и чиме се заклињао 1914. године. Јер то лето, лето 1914, жарко и мирно лето, са укусом ватре и леденим дахом трагедије на сваком кораку, то је наша права судбина.⁴³

Мутни осмијех Гаврилов и непрежаљена патња над изгубљеном младошћу стоје не само над том генерацијом, него и над свим нашим генерацијама које су улиједиле.

Nedeljka V. Bjelanović

***LET DIE WHO WANTS TO LIVE, LET LIVE WHO WANTS TO DIE:
PATRIOTIC LITERATURE OF YOUNG BOSNIANS***

Summary

The paper discusses patriotic tendencies in literature crafted by members of the Young Bosnia movement (Mlada Bosna) in the period approaching the First World War and reflects on the echoes of the Sarajevo assassination in post-war texts by surviving members of the group. The works by Youngbosnians (Mladobosanaca) are seen as an authentic expression of libertarian aspirations and revolutionary impulses of the era, but also as clear signals of the forthcoming turmoil in literature and culture alike (proto-avant-garde tendencies). In this regard, Youngbosnians are simultaneously viewed as exceptional individualists, educated young minds with expressed interests in the contemporary and modern, but also as a clearly defined collectivity, whose efforts are shaped by the desire to throw off the foreign yoke and the defense of national identity and its essence.

Keywords: Patriotic Literature, Young Bosnia, National Identity, Avant-garde, World War I

⁴³ И. Андрић, Понекад се питам да то није нека врста мистичне казне за нас који смо преживели? (интервју водио) М. М-лић, *Идеје за књижевност, политичка и друштвена питања* 1/5 (1934), 17. новембар, 2.